
Det handlar inte bara om en totempåle

AV CARL JOHAN GURT, CLAES HALLGREN
OCH HENRIK PERSSON

Så här 500 år efter Columbus Amerikaupptäckt och den utplundring av en hel kontinent som sedan följde, börjar en del indianer tycka att det är dags att åtminstone indianernas egna kulturföremål hamnar hos sina rätta ägare igen.

Delar av det indianska kulturarvet har till och med hamnat i Sverige, trots att vi var en av de allra minsta kolonisationsöarna, med Nya Sverige i Delaware och S:t Barthelemy i Västindien som enda exempel. I början av december 1991 besöktes Sverige därför av två haislaindianer från British Columbia i Kanada. Det var Gerald Amos, rådshövding för haislafolket, som tillsammans med Kitlopeäldsten Louise Smith kom till Sverige. De föreslog att Folkens Museum i Stockholm skulle återlämna en äldre totempåle i museisamlingarna till deras folk, i utbyte mot en ny.

Massmedia — Expressen, Svenska Dagbladet och TV — uppmärksammade då rutinmässigt det hela. Lars Gyllensten, ledamot av Svenska Akademien, och Åke Hultkrantz, professor emeritus i religionshistoria, gick ut i pressen och framförde åsikten att pålen borde stanna i Sverige, och hävdade att den nu var "stockholmarnas totempåle". Påståendet kan förefalla absurt och

provocerande för många, inte minst för de två haislarepresentanterna, men kan ses som ett uttryck för att ny mening har investerats i totempålen under dess tid i Sverige och att den därför i en mening faktiskt blivit "svensk" eller "stockholmsk". Vi skall återkomma till detta och hävda att en sådan syn inte alls behöver ses som ett argument mot återförande.

I den informationskakafoni som råder i allmänhet har nog de flesta nu glömt hela historien. Emellertid har ingenting förändrats. Pålen står kvar på museet, och indianernas önskan om återförande av deras totempåle kvarstår. De har meddelat att de inte, varken i sin muntliga tradition, eller skriftligen, kunnat finna något som visar att pålen sålts. Inom kort går de svenska instanserna till beslut i frågan.

Försäljning under en period av kulturell utarmning

Den aktuella totempålen är kulturellt och religiöst betydelseladdad för de mest traditionsinriktade äldre indianerna, de som fortfarande talar indianspråken. Den skildrar en viktig mytisk händelse, och är alltså inte endast — vilket är det vanliga — en släkt-

och klansymbol för en person eller en kategori människor i likhet med europeiska adelsmärken eller -sköldar.

I den aktuella situationen är den dock lika mycket förknippad med de indianer som lever i ett modernt västerländskt samhälle, men som tagit upp de gamla traditionerna och omvandlat dessa till vad som brukar kallas neo-traditionella värderingar. Totempålen är därför en symbol förknippad med olika intressen hos indianerna och kravet på ett återförande är inte mindre legitimt då det förknippas med neo-traditionella idéer hos dagens representanter för Haisla.

Det är mot denna bakgrund man skall se indianernas önskan att använda pålen som en symbol för deras kamp mot de omfattande skogsavverkningar som det finländska företaget Enzo-Gutzeit tillsammans med kanadensiska Eurocan Pulp and Paper Company planerar att genomföra i Kiplopedalen — ett indianskt område sedan urminnes tider.

Jättelika vägbyggen planeras dessutom i området som är ekologiskt känsligt, oerhört artrikt och enligt de mest traditionsinriktade indianerna och neo-traditionalisterna en mycket helig plats. Det är detta hot som aktualiserat återkrävandet av totempålen som funnits i Etnografiska Museets (numera Folkens Museum) ägo sedan 1929.

Till detta kommer andra mer grundläggande skäl för återkrävandet.

Enligt haislahövdingen Gerald Amos (*Expressen*, 4. 12. 1991) är pålen ett av de få föremål Haisla har kvar från sina förfäder, allt annat har gått förlorat genom stöld och förstörelse.

Försäljandet av den aktuella totempålen — som alltså skedde under oklara förhållanden, enligt haislarepresentanterna — ägde rum under en period då nordvästkustindianernas tro på sina egna värderingar och kultur var förändrad, inte minst på grund av lagstiftning och missionärernas verksamhet.

Lagstiftningen förbjöd till exempel indianerna att fiska på sina traditionella fiskeplatser och haidaindianerna, ett folk som lever väster om haislafolket, berättar om hur nistiska kristna missionärer i slutet av 1800-talet helt enkelt sågade ner och brände totempålar. I vissa områden förstördes nästan alla totempålar.

Under denna period då många indianer inte såg någon ljusning för den indianska kulturen var det inte ovanligt att vissa av dessa sålde kultur föremål (exempel på detta finns än i dag: försäljningen av klukwan-föremål från tlinglitindianerna på 1980-talet). Inköpare var oftast västerländska museer och privata samlare som musealt ville bevara den indianska kulturen, men var oförstående för problemen med dess reella situation.

Trots de långtgående förändringar denna situation orsakade lever ändå mycket av den traditionella kulturen kvar längs det väldiga kustområde i nordvästra USA och Kanada där indianerna var och fortfarande är bosatta, även om det i dag finns indianer som är helt ointresserade av sin egen traditionella kultur, som ett resultat av dessa förändringar. Dagens representanter för haisla- och andra nordvästkustindianer menar att västerländska samlare och institutioner utnyttjade indianernas svåra situation för att bygga upp sina samlingar — en väldokumenterad åsikt som knappast kan förnekas.

Indianerna kan själva bevara sina kulturföremål

Den neo-traditionella rörelsen hos nordvästkustindianerna är en internationell företeelse som växt fram bland ursprungsbefolkningar över hela världen — samer, indianer, sibiriska folk, maorier och många andra —

och lett till kontakter och samarbete mellan dessa.

För dessa rörelser har traditionella värderingar, symboler och föremål delvis fått en ny identitetsbevarande och politisk betydelse mot bakgrunden av det hot som ursprungsbefolkningar över hela världen utsätts för. Hos nordvästkustindianerna har detta bl.a. visat sig i att flera egna museer och kulturcentra upprättats där man i dag ställer ut föremål från den egna kulturen under bevarandemässigt helt tillfredsställande former. Denna museiform uttrycker ibland den internationella aspekten av den neo-traditionella rörelsen. Umista Cultural Centre som representerar en gren av kwaikutlindianerna har t.ex. ett snideri överlämnat av en maoridelegation i sitt museum. Också i andra avseenden står ofta dessa museer för ett nytänkande som vitaliserat museivärlden.

Fortfarande finns emellertid större delen av nordvästkustindianernas bevarade äldre föremål på museer i Europa och USA. På många håll i världen finns det dock museer som samarbetar med ursprungsbefolkningarna. Ett sådant samarbete är naturligtvis mycket positivt och kan fungera som ett sätt att uppmärksamma dessa folks nuvarande belägenhet. I nordvästkustindianernas och i många andra fall, kan ett sådant samarbete också bidra till att visa att dessa folk fortfarande existerar och även i dag har en vital kultur. En nytillverkning av en kopia av den nuvarande totempålen, som haislarepresentanterna har erbjudit sig att göra, skulle med allt vad detta innebär av samlingsaktiviteter kunna fungera som ett utmärkt sätt att sprida sådan information.

Den historiska dimensionen

Återförandet skulle kunna vara en händelse som ger museets samlingar en välbehövlig

historisk förankring (och i sig själv vara en del av denna historia) genom att uppmärksamma de omständigheter och förhållanden som rådde då de nuvarande samlingarna tillkom.

Den skyttegravsargumentering där "vi och dom" ges en diffus identitet av indianer kontra museitjänstemän eller västerlänningar i största allmänhet har ingen plats i ett sådant historiskt perspektiv — de indianer som pålen togs från är förvisso inte desamma som de som kräver den tillbaka, men det samma gäller också deras motpart vars värderingar och positioner också förändrats. Dagens museitjänstemän bör kunna fatta ett beslut mot bakgrund av den historiska process de faktiskt är inblandade i och som mer berör värderingar än frågor om vad som var juridiskt rätt eller fel då totempålen en gång överfördes till museet. Samtidigt borde denna historiska process ges någon form av presentation för museipubliken eftersom den innehåller viktig information som sällan eller aldrig uppmärksammas i samband med etnografiska utställningar.

Den historiska dimensionen är också viktig för att motverka en falsk bild av s.k. "primitiva samhällen" som historielösa, där deras föremål för västerlänningar får representera en längtan efter ett liv närmare naturen eller i värsta fall fungera som ett sätt att framhäva vår egen "höga utvecklingsnivå". I båda fallen klumpas en mängd sinsemellan mycket olika "primitiva samhällen" ihop på ett sätt som döljer deras egna specifika historiska erfarenheter och som också döljer historien om de västerländska övergrepp, rättfärdigade av rasistiska ideologier, som skett mot dessa folk.

Den mystik som en historielös syn i olika avseenden ger upphov till när det gäller dessa folk är emellertid inte bara till nackdel för dessa utan kan, som vi skall försöka visa, också utnyttjas politiskt av nutida representanter för ursprungsbefolkningarna.

Ursprungsmystiken

Man kan fråga sig om inte totempålen och andra liknande föremål är laddade med minst lika mycket religiös kraft för oss som för indianerna, mot bakgrund av de negativa reaktioner som indianernas krav har gett upphov till. Den västerländska idén om att föremål skall vara äkta eller autentiska, som det brukar heta, är en västerländsk projicering på deras föremål av idéer som är viktiga för oss, snarare än för de indianer som i detta fall berörs.

Om det för indianernas del enbart rörde sig om ett heligt föremål av intresse för deras eget samhälle skulle en nytillverkad kopia duga lika bra som den ursprungliga totempålen, eftersom nytillverkning av totempålar är en del av den äldre indianska traditionen. Men förmodligen vet förespråkare för haislaindianer som lever lika mycket i ett modernt västerländskt som i ett traditionellt samhälle att ett sådant nytillverkat föremål skulle sakna den kraft som behövs för att skydda dem från västerländska skogsbolag och andra exploatörer.

Denna kraft finns emellertid i de "ursprungliga" totempålar som västerländska museer laddat med våra egna heliga idéer. Vilka skulle ha den största rätten till "originalen" om inte ättlingarna till de "mänskliga originalen" som totempålen representerar också i ett västerländskt perspektiv? I det här perspektivet är det alltså inte så att två oförenliga föreställningsvärldar konfronteras utan motsättningen indianskt—västerländskt kretsar kring en högst modern mystik med rötter i det västerländska samhället. Indianerna kan alltså hänvisa till våra värderingar lika mycket som till sina egna traditionella värderingar då de kräver tillbaka totempålen och därmed få en uppmärksamhet i vårt samhälle som en nytillverkad totempåle för eget bruk aldrig skulle kunna åstadkomma.

Denna möjlighet att öka slagkraften bakom kravet på ett återlämnande behöver inte uppfattas som — och är förmodligen inte — en medveten strategi från indianrepresentanternas sida (vars redovisade skäl för ett återlämnande är goda nog och naturligtvis måste respekteras) utan kan ses som en konsekvens av den historiska situation som uppstått. Att denna situation erbjuder en möjlighet att i praktiken utnyttja den västerländska mystik som uttrycks i föreställningar om ursprung, original och autenticitet förtar å andra sidan inte något av legitimiteten bakom indianernas krav.

Varför skulle inte kravet på ett återlämnande kunna kompletteras med denna västerländska "religiositet" då haislaindianerna redan har hamnat i kläm mellan två västerländska heliga idéer. Den ena som i utvecklingens namn vill beröva dem deras natur samtidigt som en annan i kulturbevarandets namn redan har berövat dem en stor del av deras äldre kultur och tycks vägra att återställa de rester som finns kvar av den.

Återlämnandet en tillgång och inte en förlust

När en gigantisk destruktion av indianernas hela ekosystem förbereds i Kitlopedalen samtidigt som debattörer i Sverige engagerar sig och uttrycker oro — inte för detta — utan för att vi berövas ett "unikt originalföremål" är det lätt att förstå indianrepresentanternas indignation.

Det vore ändå olyckligt om hela denna konflikt formulerades som en fråga om vem som berövat eller berövar vem något, eftersom ett återlämnande i utbyte av en kopia inte alls behöver ses som att vi förlorar något, utan mycket väl kan ses som en vinst både för dem och oss.

Folkens Museum etablerar, om ett utbyte sker, en god relation mellan representanter

för ett folk vars föremål och liv de har ambitionen att berätta något om för den svenska allmänheten.

Återlämnandet skapar i sig själv en situation som leder till att kunskap om detta folk får uppmärksammas och sprids samtidigt som den gamla pålen bevarad i ett indianskt museum på nordvästkusten skapar en attraktion för svenskar som får tillfälle att se den där. De geografiska avstånden är inte i dessa tider av resmöjligheter samma hinder som de en gång var. I stället för att se den ursprungliga totempålen som förlorad kan man se en förflyttning som skapandet av ett tänkbart resmål.

Att föremål från olika kulturer är spridda

över jorden behöver inte alls vara något dåligt eftersom de bidrar till att sprida information om folk och platser som annars kanske inte skulle bli uppmärksammade, men denna informations innehåll är trots allt det väsentligaste. I det här fallet skulle det se ut som om — och än värre kanske vara så att — föremålet är viktigare för oss än det folk som föremålet är till för att berätta något om, och då kan man på allvar ifrågasätta hela museiverksamhetens ideologiska grund.

Och varför skulle vi förmäna detta föremål ytterligare en intressant resa, när det redan har gjort en sådan. "Wenn man eine reise tut kann man was erzählen" — och det kan föremål också; för varje ny resa.